

Voigt Vilmos

A MAGYAR SZENTHÁROMSÁGTAN ÉS A HUSZITIZMUS

Simplex philologus, purus haereticus est

Igazában nem is tudni, miért olyan kevésszer és olyan keveset foglalkozott a magyar művelődéstörténet a huszitizmus kérdéseivel. Minthogy most nem történeti, hanem filológiai irányban szeretnék néhány megjegyzést tenni, csupán az ú.n. magyar *Huszita Biblia* adataira térek rá. Az „úgynevezett” megjelölés itt nem a kételkedést tükrözi. Amint köztudott, a *Bécsi*, *Müncheni* és az *Apor-kódex* szövegeit a magyar filológia már mintegy évszázada huszita eredetűnek tartja.¹ Már korábban is felmerült azonban más vélemény is. Sándor István, sőt Révai Miklós a XIX. század elején pálos vagy ferencrendi fordítókra gondolt, Döbren-tei Gábor egyértelműen ferencesnek tartja a két fordítót, Tamást és Bálintot. Ehhez képest Horváth Cyrill, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon egyértelműen huszita fordításról beszél. A két világháború között Tímár Kálmán a premontrei eredet mellett hozott fel érveket. (Erdemes megemlíteni, hogy érveit Bálint Sándor komoly megfontolásra méltatta, ám a kódexek provenienciájából és abból a tényből, hogy az *Apor-kódex* később a szegedi premontrei apácák birtokában volt, még nem lehet a fordítások eredetét is a premontreiekhez kötni.) Gálos Rezső² viszont bencés eredetűnek tartja a fordításokat. Noha nem politikai indítékból, inkább a tőle megszokott filológiai felfedezés-vágytól vezéreltetve, az egyébként nálunk forradalmi és szlavofil irányultságú 1950-es években Kardos Tibor minden más, mint „eretnek” eredetet kizárt. Korábban csak a „laikus mozgalom” bibliafordításáról beszélt, ekkor viszont már a magyar művelődés más mozzanataiban is nagy huszita hatást mutatott be, szinte színpadra kívánczó tablókat festve a husziták magyarországi tevékenységéről.³ Ám – némileg meglepő módon – magában bibliai szöveg fordításban viszont már patarén és katar eretnekek ideológiájának hatását mutatja ki. Sőt, minthogy a Biblia-fordítás-szövegek maguk a szerémségi Kamonc/Kamenica községben keletkeztek, Kardos még azt is felteszi, hogy (a középkori Magyarországon megszokott módon a

¹ Minthogy a legutóbbi művek pontosan idézik a korábbi forrásokat és tanulmányokat, elég csak ezeket itt megemlíteni. Természetesen történeti, irodalomtörténeti, csekélyszámú vallástörténeti és egyháztörténeti áttekintések mind érintik e témát. Ezeket itt nem látom szükségesnek felsorolni. Az 1879 és körülbelül 1968 közti legfontosabb szakirodalmat felsorolja: Stoll-Varga-V. Kovács 1972. 154-156.

² Gálos 1926. (2. kiadás: Budapest, 1928.)

³ Kardos Tibor két legfontosabb dolgozata: 1931. és 1953. (Szójegyzékkel kiegészített kiadása a Magyar Nyelvtudományi Társaság Könyvtárának 82. számaként külön füzetben jelent meg.)

kabarok által lakott borvidéken) a *kabarok* által megőrzött „szamaritánus-zsidó” vallás maradványai, sőt a magyar „pogány samanisztikus fogalomkincs” nyomai is megtalálhatók a „huszita Biblia” magyar szövegeiben. Szótörténeti és nyelvtörténeti kutatók később Kardos szinte minden szöveggyeztetésével kapcsolatban kételyüket fejezték ki. Klaniczay Tibor a művelődéstörténeti (oktatástörténeti) háttérrel illetően adott más távlatú magyarázatot.

Mínthogy Büky Béla kiváló áttekintésében⁴ a nyolcvanas évekig igen pontos beszámolót ad e kutatásokról, nem szükséges ezt részletesen bemutatni vagy vitatni. Azzal sem kell most foglalkoznunk, hogy a magyar nyelvtörténeti szempontból oly fontos kódexek újabb és újabb szövegkiadásai milyen újabb felismeréseket engednek meg. Azt is tudottnak véljük, hogy a fordítások szövegén kívül a kódexekben található naptár és más részek milyen (a magyar folklór szempontjából is felhasználható) tanulságokra engednek következtetni. A kutatástörténetből csak két régen ismert tényt kell előljáróban ismét megemlíteni.

A Szalkai (Magyar) Balázs által a XV. század közepén megkezdett és a hazai obszerváns ferences rendtartomány történetét bemutató áttekintés ide is vonatkozó részeit Döbrentei Gábor már 1838-ban közzétette.⁵ Itt olvasható, az „első hazai bibliafordítókról” a következő fontos passzus:

„Tunc etiam duo l(ite)rati de eadem Kamenec[st], vi(delice)/es/t Thomas et Valentinus cum quibusda(m) h(omin)ibus insanis, et mulierculis consilio inito nocte recedentes ad Regnum Mold(a)v(ia)e intraverunt, ubi iidem duo C[c]lerici H[h]aeresim praedictam seminantes, utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut (hinc), et ego legi: ne(m)o ho(m)i(nu)m numerare possit, ex quo fueru[a]nt simplices l(ite)rati iuxta proverbium vulgare: simplex theologus, purus haereticus est, nam istam dictionem Sp(irit)us s(an)ctus exposuerunt sic: zent zelleth.” Gondolom, nem szükséges részletesen hangsúlyozni, miért fontos ez a több mint félezer /! éves megjegyzés éppen szentháromságtanunk történetét illetően.

Épp száz éve annak is, hogy Melich János számunkra referálta a kiváló bohémista, Jireček kutatási eredményeit: A két fordító, Újlaki Bálint és talán Pécsi Tamás a XV. század elején, illetve a XIV. század végén a prágai egyetem hallgatója volt. Némethi György, a *Müncheni-kódex* másolója, a prágai egyetemen 1407-ben lett baccalaureussá.

Azt sem felesleges talán megemlítenünk, hogy a magyar *Huszita Biblia* képvisel egy új, következetes helyesírási és szövegtagolási rendszert is. (Ez a magyar „huszita” ortográfia.) A különböző kódexek ilyen szempontból való összefüggése is azt tételezi fel, hogy volt egy egységes, végiggondolt magyar „huszita

⁴ Büky 1986. (Itt a *spiritus* címszóban összegyűjtve a legtöbb fontos adat: 85-93. lapokon. A jó mutatók segítségével az egyes résztémák és adatok könnyen megkereshetők.)

⁵ A Szalkai-féle történeti áttekintés címe: *Cronica seu origo fratrum minorum de observantia in provinciis Bosnae et Hungaricae Christo Jesu militantium*. Döbrentei Gábor szövegkiadása: *Régi Magyar Nyelvművek*, 1/2. kötet. Pest, 1838. (A megfelelő rész – XXIII. lap – innen idézik a későbbi tanulmányok, köztük Büky (31. lap), Hadrovics (15. lap), Horváth Cyrill archaizáló magyar fordításával együtt. Mind Döbrentei szövegközlése, mind e közlések helyesírásukban nem teljesen egyeznek, ám a lényeg azonos. Mi a legfontosabb betűültéréseket [] jelekkel adjuk.

filológia". Ez kiterjedt az írásmódra, nyilván a szövegszerkesztésre, a fordítások elveire, sőt a szövegek felhasználására is. Ebben a perspektívában még fontosabbnak tarthatjuk az egyes szavak, szószerkezetek meglepően következetes használatát.

Azt ugyan nem tudhattuk biztosan, mikor és hol is készült a „magyar huszita Biblia” fordítása (még a prágai egyetemen, már a Szerémségben, esetleg csak a Moldvába menekülés idején) – azt azonban biztosra vehetjük, hogy a „Szentlélek” megnevezésének magyarra fordítása nem meggondolatlan, ötletszerű megoldás volt, azaz ezt teológiai-ideológiai háttérrel magyarázhatjuk. Hogy e fordításban a „szent szellet” megoldás fel is tűnt, Szalkai Balázs megjegyzéséből is látjuk: ez ugyanis a legelső, domináns példa, amely után már másra nincs is szükség ahhoz, hogy észrevegyük: akik így beszélnek – eretnek. (Az idézet forrásokból azonban az is kiderül, hogy tanult emberekről van szó, azaz nem a nép egyszerű gyermekei nem értik a fogalmak fontosságát, hanem igen is tudatosan „heterodox” szóválasztásra gondolhatunk.)

A legfontosabb, sokszor vitatott fordítási kérdés itt az, hogy a *Vulgata* két kulcsszavát (*anima* és *spiritus*) a magyar szövegek hol „lélek”, hol „szellet” szóval adják vissza. Kardos Tibor szerint ez következetes, és a patarén ideológia eredménye – bírálói szerint azonban a két szót nem következetesen használják a szövegek, és ezekben olykor egyszerűen fordítási nehézségekre gyanakodhatunk. Részletes bizonyítás nélkül is legyen szabad megemlítenem, hogy ezt az utóbbi véleményt sosem tartottam a kérdést lezáró végső szónak.

Szerencsére Hadrovics László tüzetes kutatásai⁶ legújabbban megvilágították „a magyar Huszita Biblia német és cseh rokonságá”-nak összefüggéseit. Hadrovics tüzetesen csak a *Müncheni* (és az *Apor-*) kódex szövegével foglalkozott, ám a művelődéstörténeti háttérrel illetően a ma elérhető teljes képet megadja.

Hadrovics a magyar *Huszita Bibliát* egy szellemi forradalom eredményének tartja: amikor „a bibliából mint egészről megfontolt válogatással nagyobb összefüggő részeket nemzeti nyelvre fordítottak”. Azonban ez a megoldás nem társatlan és, nemcsak a magyar nyelvre vonatkozik, sőt nem is csak a cseh és huszita ideológiával magyarázható. Az első ilyen mozgalom amely a nép kezébe saját nyelvű bibliát adott, a franciaországi valdenseké volt. Pierre Valdes (+1217) az evangéliumokat két pappal (!) lefordíttatta magának franciára, ennek hatására 1176 óta vándorprédikátorként intette a népet. Életvitele igazán sokban hasonlít Szent Ferenc tevékenységéhez, aki azonban voltaképpen nem kezdeményezte a Szentírás népnyelvre fordítását. (Maga viszont e nyelven prédikált, és nyilván így idézte a Bibliát is.) Kevésbé köztudott, hogy a máig élő valdensek több európai országba eljutottak. 1301-ben egy prágai gyűlés (*synodus*) már panaszkodik a cseh földön megjelenésük miatt. Itáliában a *Defensor pacis* szerője, Marsilius de Padua (1275 körül – 1342/43) eszméit (kb. 1325-re datálható iratában) a Bibliára alapítja és fejt ki a népfeltség elveit. (Művét majd a reformáció fedezi fel újra [1522], és nem véletlenül katolikus egyházi indexre is kerül [1559].) Az oxfordi teológus és matematikus, John Wiclif (1320 körül – 1384) egyházi és teológiai re-

⁶ Hadrovics 1994. Itt is könnyen meg lehet keresni a forrásokat, szavakat, műveket. A 73. pontban (101-103. lapokon) foglalta össze a szerző a *szent lélek* és *szent szellet* kifejezések adattárát.

formelképzéseit 1376 óta tizenkét nagyobb műben fejtette ki. Nézetei (és ez tény, nem csak feltételezés) eljutnak Csehországba is és messzemenően befolyásolták Jan Hus teológiáját, sőt pasztorálteológiáját.

Cseh földön már Hus előtt is voltak mind cseh, mind német újítók. Konrad Waldhauser (Conradus ab Austria, 1320 körül–1369), Jan Milič (Milicz, † 1374), Matěj z Janova (Matthias von Janov – főként 1389 körül), sőt világi tudósok, mint Tomáš ze Štútného, Thomas von Stüttna (1333/4–1403/4) cseh nyelven írt teológiai traktátusokat. Prágai Jeromos (Jeroným Pražský, Hieronymus von Prag 1365 körül–1416) pedig éppen Hus egyik leghívebb barátja volt. Maga Hus (1369–1415) egész tevékenysége elválaszthatatlan az 1348-ban alapított prágai egyetemtől. Kevésbé köztudott, hogy ez nem „cseh” egyetem volt, hanem „négy nemzet” számára szolgált: csehek, morvák, magyarok és délszlávok diákjaira, sőt különböző más csoportokra (bajorok, lengyelek, szászok) is kiterjedt. Hus 1402-től volt az egyetem rektora. Ekkor ismerkedett meg Wiclif tanaival. Emiatt is 1409-ben a németek zöme az ekkor már meglévő lipcsei egyetemre ment át. 1400-tól az újra szervezett és majd huszita-ellenes krakkói egyetem vált a lengyelek oktatási központjává. Hus, majd Jeromos kivégzése után szűnt csak meg a prágai egyetem ilyen, filológiai szempontból csak a legmagasabb mércével jellemezhető tevékenysége.

Elválaszthatatlan ettől a nemzeti nyelvű bibliafordítások története. A német nyelvű ú.n. *Vencel-Biblia* (1389 és 1400 között) csak az Ószövetségből fordított. Az első cseh bibliafordítás az ú.n. *Drezdai-kódex* vagy *Leskovec-kódex* (1390 előtt vagy talán később). A második az 1411 körüli ú.n. *Litomiřice-Třebroz-i kódex*. Teljes cseh bibliát ad az *Olmützi kódex* (1417). Ezekon kívül több, nem teljes fordítás szövegéről is tudunk.

Ebben a prágai környezetben született a magyar fordítás gondolata is. Hadrovics még azt is felteszi, hogy a magyar szöveg-„válogatás”, noha nem közvetlen, mégis feltehető előzményre épít. Sőt, a „hős nők” ótestamentumi történeteinek előtérbe állítása aligha független a régi forrásban említett „eszelős asszonyállatok”-ból, mintha a magyar husziták körében is lettek volna (korabeli Európában egyébként nem ismeretlen) női közösségek is.

Hadrovics egyébként kézenfekvő, ám nyilván sokáig ezért nem követett elgondolása szerint a magyar *Huszita Biblia* ugyan a latin szöveget vehette alapul, ám a fordítók tudtak a Prágában ismert német (!) és cseh fordításokról is. (Ezt már 1977-ben, Büky Béla idézett disszertációjának védésén, mint elnök is hangsúlyozta.) Hosszú évek során (olykor abbahagyott) kutatása végén a müncheni Bajor Állami Könyvtár *cgm 5018*. kéziratában találta meg a legfontosabb forrásművet. Ez az egész Újszövetséget tartalmazza, nyelve osztrák-bajor jellegű. Ez a magyar *Müncheni-kódex* forrása. (Viszont a *Bécsi-* és az *Apor-kódex* szerzője nem ebből dolgozott.) E müncheni kézirat viszont egy csehországi szöveg másolata! A *Müncheni-kódex* magyar fordítója több esetben nem alkalmazza a német szöveg másolójáról elnevezett „Viler-szöveg” megoldásait. Hadrovics itt arra gondol, hogy már meghonosodott, régebbi, közismert magyar szóhasználatot követtek ilyen esetekben a fordítók. Ad viszont mintegy húsz (!) kulcsfontosságú fogalmat, amelyek a német fordítással egyeztethetők. Majdnem ennyi német jövevényszóra is rábukkant a *Huszita Biblia* magyar szövegében. Szinte ugyan-

ennyi itt a cseh jövevényszavak száma. Hadrovics legalább hét esetben korábbi magyar biblia-fordításokból magyarázza a Huszita Biblia megoldásait (*megfeszít, az ács fia, főmeredek, papi fejedelmek, fültő*, az 'orbis terrarum' és a 'tengernek a ...' megoldásai). És e csoportba veszi a *szent lélek* és a *szent szellet* fordítás-értelmezését is. Véleménye szerint az „anima” és a „spiritus” fordítások közti különbségtetés régi hagyomány. megvan a megfelelő német (*Seele* és *Geist*) és cseh (*duše* és *duch*) szövegekben is. Minthogy a magyar szövegekben az 'anima' mindig *lélek*, csak a 'spiritus' fordítása körül kell vizsgálgódní. Ám itt nem mindig, csak az esetek többségében találjuk meg a *szellet* megoldást. Olykor egyenesen *szent lélek* olvasható a kódexben. Hadrovics ezt a korábbi, már megszokott gyakorlat (olykor akaratlan) követésének tulajdonítja.

Noha tanulmánya nagyon tudatosan nem vallástörténeti, hanem nyelvtörténeti jellegű, néhány további következtetést mégis megengedhetünk, éppen vallástörténeti irányban.

1. Semmi okunk sincs bárki másnak, mint a magyarországi huszitáknak tulajdonítani a három kódex bibliafordításait.⁷ A legújabb kutatások fényében még a korábbi véleményekhez képest is tudatosabb, teológiaiilag és filológiaiilag meggondoltabb munkának nevezhetjük ezt. Minthogy a hazai tevékenység, majd a Moldvába menekülés során kevesebb lehetőség volt a nyugodt filológiai munkára, legalábbis a fordítás ötletét Prágába tehetjük. És abban is majdnem biztosak lehetünk, hogy a teológiaiilag legfontosabb kifejezések (így a 'Szentlélek' magyar visszadása) már ekkor végiggondolható volt.
2. Nem ferencesek, pálosok, premonstreiek, még kevésbé katar és patarén eretnekek készítették e fordítást. Ezek az ideológiák e szövegeket nem befolyásolták. Ugyanezt mondhatjuk a közvetlen ferences, valdens, vagy más laikus mozgalomhoz kapcsolható hatások hiányáról is.
3. Ha azonban e két pontban meggyőzőnek is tartjuk a Hadrovics által megállapított véleményt, sőt még azt is jól indokolt nézetnek tartjuk, miszerint korábbi, magyar nyelvű egyházi szóhasználat nyomait fedezzük fel a huszita kódexekben – itt mégis maradt tovább tisztázandó probléma. Vajon csakugyan korábbi (magyar nyelvű) biblia-szövegfordításokat tételezhetünk-e fel, vagy csupán a legfontosabb vallási fogalmak már meglévő magyar terminológiájára gondolhatunk? Ha nem a husziták, kik és mikor fordították volna (a szó szoros értelmében) már korábban is magyarra a Szentírást? És ha nem egész bibliai könyveket fordítottak, hogyan is alakult ki – mondjuk a 14. századi – magyarok körében az általában megértett vallásos terminológia?
4. A magyar ősvallást követő szamaritánus-zsidó bortermelő szerémségi kabarokra (a mai belvárosi szellemi bűvárok egyre fokozódó aktivitása ellenére sem) érdemes itt gondolni.

⁷ A nemzetközi huszita-szakirodalom magyarra fordított műveiben igazában nem esik szó a magyarországi huszitizmusról, még kevésbé ennek szótörténeti-ideológiatörténeti vonatkozásairól.

Azon viszont elgondolkozhatnánk, mi is hozta létre a magyarországi huszizmust (és bukását)?⁸ Régi kutatóink itt irodalomtörténeti és szövegtörténeti problémát láttak. Főként tudós papok az eretnekek meg az újszerű propagandát képviselő szerzetesrendek befolyását hangsúlyozták. Majd ehhez társadalomtörténeti-ideológiatörténeti magyarázat társult. A magyarországi huszizmus is a klerikális hierarchia elleni népmozgalom volt, nemzeti (idegenellenes) vonásoktól sem állt távol. Mit mondunk ma minderről? Azt is érdemes lenne egyszer megnézni, időben előre meddig maradt meg a magyarban a huszita terminológia és ideológia? Magam is kerestem erre választ, ám egyelőre igazán beszédes forrásadatra nem találtam.

Mínthogy e fontos szavak legkorábbiól éppen a *Huszita Biblia* három magyar kódexéből ismertek írásos formában – pontosan aligha tudunk többet mondani e szavak korábbi sorsáról. Ami a datálást illeti, általában úgy képzelik, hogy valamikor 1416 és 1441 között készült az a fordítás, amelyből későbbi másolatok voltak a *Bécsi-kódex* (1450 körül), a *Müncheni-kódex* (1466) és az *Apor-kódex* (a XV. század végéről). Nyelvtörténészek szerint több XVI. századi magyar kódex (pl. a *Döbrentei-, Keszthelyi-, Székelyudvarhelyi-, Jordánszky-kódex*) más-más nyelvjárásra átírva használta a magyar Huszita Biblia megoldásait – anélkül azonban, hogy teológiai és szentháromságtani eretnekségeket propagált volna. A „szellet” szó felbukkan ugyan az ú.n. Murmelius-féle latin-magyar szójegyzékben (1533), Pesti Gábor *Nomenclatura c.* szótárában (1538) és még Szikszai Fabricius Balázs *Nomenclatura c.* művében (1590) is. Ám ezekben már csak egy megszorított jelentésben találjuk: a ‘Spaticus’, ‘Spiritus malignus’ megfelelőeként, úgy mint *gonosz szellet*. Tanulságos, hogy éppen ez a megoldás nincs meg, vagy másképp van a magyar Huszita Bibliában. Legtöbbször a *Müncheni-kódex* használja a „szellet” szót ‘immundus spiritus’ jelentésben. Egy-egy ízben találunk a ‘spiritus malus’ kifejezésre utaló adatot *fergetes szellet* alakban, egyszer meg éppen a ‘spiritus malignus’ megfelelést *gonosz szelletek* többes számú formájában. Ha tehát e kevés adatból lehet további következtetésre jutni, úgy látszik, a „szellet” ‘gonosz lélek’-ként értelmezése XVI. századi szótárainkban nem egyedül a magyar *Huszita Biblia* szövegéből eredeztethető.

Noha egy-egy nyelv szavainak száma nem végtelen, tudtommal a világ egyetlen nyelvében sem alakították ki a Szentháromságtan elveinek megfelelően háromféle terminológiát mondjuk a ‘lélek’ fogalomkörében. Mégis tanulsá-

⁸ A magyar történettudomány és művelődéstörténet igazán sokrétűen foglalkozott a huszizmussal és az ide kapcsolható magyarországi társadalmi mozgalmakkal, a felkelésekkel is. Ezek során a bibliafordítások társadalomtörténeti körülményei is szóba kerültek (így a boszniai Hrvoja-féle ú.n. „patarén”-bibliafordítás, vagy Jacopo Passavanti XIV. századi firenzei domonkos megjegyzése egy homályos nyelvű (*scuro linguaggio*) magyar bibliafordításról). Még mindig a legjobb áttekintés: Székely 1956. A hazai források mindmáig legismertebb, népszerű antológiája: Geréb 1950. Itt a bevezetőt (5-55) írta: Székely György. Természetesen az időközben elmúlt évtizedek során új szempontok is felmerültek, és a „huszita” ideológiát ma összetettebben értelmezzük. A régi, gyakran múlt századi forráskiadások adatait azonban e kiadványok jól továbbítják.

gos, hogy Büky Béla adattára szerint⁹ a 4. a) és b) csoportokban) mind a „második isteni személy szellemisége”, mind „a harmadik isteni személy, ill. ennek lelki ereje, szellemisége” ugyanúgy (*szellet*) van kifejezve. Ezt természetesen a latin is egyetlen szóval jelzi, ám ott, éppen a megkülönböztetés igényével a *spiritus* és a *Spiritus* helyesírási eltérése vált általánossá. Most nem tudnám azt mondani, hogy ez is valamilyen korábbi magyar Biblia-fordítás ötlete lett volna, mindenestre maga a tény megjegyzésre érdemes.

Minden eddigi eredmények ellenére éppen a magyar husziták szentháromságtanának előzményeiről meg következményeiről kell még tovább gondolkoznunk.

Itt a következő körülményekre hívhatom fel a figyelmet. Arról, hogy korábbi, a huszitizmust megelőző törekvések ismertek lettek volna Magyarországon, nem sokat tudunk. Régi források közlik, hogy 1401-ben a győri püspök megbízásából két inkvizitor működött valdenseknek tekintett csoport ellen.¹⁰ Intézkedéseik eredményeként Sopronban az összejövetelek színhelyéül szolgáló házakat lerombolták, az eretnekek csontjait elégették, a megtérőket pedig nyilvános vezeklésre kényszerítették. Ez figyelemreméltó esemény, ám magyar nyelvű bibliafordításra nem utal. Amikor Prágai Jeromos 1410 nagycsütörtökén (március 20.) Zsigmond budai udvarában tartja nevezetes ünnepi beszédét, ennek textusa az „új parancsolat: a szeretet parancsa” volt. A királlyal folytatott vitából az derül ki, hogy az „új világ eljövetele” volt mondanivalójának lényege. Ez sem szentháromságtan tehát. Még a Budai Nagy Antal nevéhez kapcsolt 1437-38-as erdélyi (kisebb mértékben szatmári és nyírségi) parasztfelkelés esetében sem ismerünk olyan ideológiatörténeti adatot, amely éppen a Szentlélek értelmezése körül forgott volna. Az is köztudott, hogy a huszita teológia legfontosabb újításai közé az *utraquista* (két szín alatti) áldozás, valamint az áldozati kehelynek a közösség minden tagja számára hozzáférhető volta tartozik. Ez ugyan összefügg a laikus prédikálás, a nemzeti nyelvű gyülekezeti élet megszervezésével, és e keretben szükség van a Szentírás fontos szövegeinek anyanyelven és egyeztetett formában való megfogalmazására, ám e felfogás közvetlenül nem ad képet valamely aktuális Szentháromság-teológiáról. (Azt azonban nem tartjuk véletlennek, hogy a magyar *kehely* szóra első, ránk maradt nyelvtörténeti adataink éppen a *Huszita Biblia* kódexeiben találhatók.) Ami pedig az ideológia továbbélését illeti, tudjuk, hogy az *utraquisták* váltak a későbbi cseh és morva testvérek egyházának alapjává.

Feltűnő, hogy még a huszitizmus „internacionalista és forradalmi” kutatói /mint pl. Josef Macek/ is kevés figyelmet fordítottak a nemzetközi visszhang teológiai-művelődéstörténeti jellemvonásaira. A pikárdiai, bambergi, rajnamenti, magdeburgi, majd wielkopolskai (és természetesen 1437-es erdélyi) megmozdulásokban csak az antifeudális jelleget hangsúlyozták. És néhány ilyen irányú tanulmány optimizmusa ellenére is például a cseh Loos nem talált valódi bizonyítékot arra sem, hogy éppen a Szerémségben a huszitizmus valóban találkozott

⁹ Büky 1986. 88-89.

¹⁰ Mályusz 1984. 216.

volna a (dualista) bogumilokkal.¹¹ És minthogy az általam felsorolt magyar forrásokat éppen kiváló szlavistáink, mint Kniezsa István vagy Hadrovics László vizsgálták – nekik biztosan feltűnt volna, ha a „magyar” huszita Szentlélek-felfogás megtalálható lett volna korábbi, kortársi, akár későbbi szláv nyelvű bibliafordításokban.¹²

Irodalom

BÜKY Béla

1986 *A pszichikumra vonatkozó szókinccs korai rétege a magyarban*. Budapest.

GÁLOS Rezső

1926–1928 *Legrégibb bibliafordításunk*. Budapest (2 kiadásban)

HADROVICS László

1994 *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*. (Nyelvtudományi Értekezések 138.) Budapest.

KARDOS Tibor

1931 *A laikus mozgalom magyar bibliája*. Budapest.

KARDOS Tibor

1953 *A Huszita Biblia keletkezése*. Budapest.

LOOS, Milan

1974 *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Praha.

MÁLYUSZ Elemér

1984 *Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387-1437*. Budapest.

NAGY Gyula

1954 *Pneuma, psyché, sarx és sóma. Újtestamentumi fogalmak bibliai fordításának problematikája. Lelkipásztor 1. 25-36.*

STOLL Béla–VARGA Imre–V. KOVÁCS Sándor

1972 *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1.)* Budapest.

SZÉKELY György

1956 *A huszitizmus és a magyar nép. Századok 90:331-367, 556-590.*

¹¹ A patarén–huszita kapcsolatokat illető kétely megfogalmazása (az ezt állító művek idézésével): Loos 1974. 317. A magyar folklórral is kapcsolatba hozott bogumiloknak a középkori Balkánon fordultatos történetük és nagy hatásuk volt. Magam azonban többször is utaltam arra, hogy egyelőre még sincs bizonyítékunk „magyarországi” vagy a magyar művelődésre csakugyan ható bogumilokra. (Bizonyos vélekedések vissza-visszatérése miatt azonban egyre inkább úgy látom, hogy erről a témakörrel egyszer külön tanulmányt kellene írnom.) Annyi azonban máris látszik (pontosabban: nem látszik), hogy a magyarországi huszitizmushoz, főként annak bibliafordításához nem volt kimutatható közük.

¹² Hogy a bibliafordításban még ma is problémát okozhatnak éppen a testre és a lélekre vonatkozó szavak és kifejezések – modern példákkal is érzékeltethetjük. Egy a sok lehetséges közül: Nagy 1954.

Voigt, Vilmos

The Hungarian Holy Trinity Theory and Hussitism

The first, important attempt to translate the Holy Bible into Hungarian was the so called Hussite Bible. Today, there are only three codices (*Codex of Vienna*, *Codex of Munich*, *Codex of Apor*) with its translations mostly from the Old Testament, showing precise, excellent experience in theology and philology. They were made by two Hungarian clerics attending the University of Prague, Bálint (Valentine) and Tamás (Thomas), between 1416 and 1441. They made their translations among and for the Hungarian Hussites escaped first to South Hungary, to the region of Szerémség, and then to Moldova.

Because of some specialities in the translations (for example the translation of *Spiritus Sanctus*, Holy Spirit, 'szent szellet') Hungarian linguists and literary historians examine them deeply, which are essential in the interpretation of the Holy Spirit doctrine in Hungary in the first third of the 15th century.

The monograph of the Hungarian Slavist linguist, László Hadrovics, published in 1994, directed the earlier philological researches into new ways. He showed that the vocabulary of the Hungarian Hussite Bible reflected the earlier (not just Hussite) medieval Czech translations and even their antecedents, the Bavarian Translations of the Bible. Apart from these there are some other, not Bavarian or Czech passages, too. This makes people think that before Hussitism reached Hungary some important parts of the Bible had already been translated into Hungarian.

The author in his essay explains these new philological results from the point of view of the Hungarian interpretation of the Holy Spirit. He points the fact that there are no Bogomil, Pataren or other church movement ideologies (such as Franciscan, Valdens, or other lay movements) reflected in the text of the Hungarian Hussite Bible. Nevertheless, from the view of the history of the ideology in medieval Hungary, these philological recognitions may urge further researches.

Another important fact is that before Hussitism, in Hungary the religious terminology did not come automatically from the translation of the whole Bible. Only the most important notions and expressions were used in Hungarian. However, this fact does not lower the importance of these expressions.